

Pelgrimsbrief van JOHANNES STEEN uit Leiden, 26 juli 1684

Ter inleiding

Kijk, een perkament met daarop een eerder korte Latijnse tekst... de transcriptie was een kleine klus. De interpretatie en duiding van de inhoud bleek een gans andere opgave. Die deed vele vragen rijzen en leverde talrijke sporen voor verdere opzoeken. Het vormde het begin van een boeiende reis, van verrassende ontdekkingen, onverwachte verbanden en van verhaallijnen die elkaar bleken te kruisen. Meteen krijgt onze kennis van de Gewijde - of Bijbelse - Geschiedenis een grondige opfrissing...

De inhoud: een eerste verkenning

Kort samengevat : deze brief werd gegeven door Frater Petrus Antonius Grassus, bewaarder van de Heilige Berg van Sion en van het Heilig Graf, in het Convent van de Heilige Verlosser te Jeruzalem, aan Johannes Steen uit Leiden (NL), ter bevestiging van diens bezoek aan Jeruzalem en het Heilig Land. De brief draagt het zegel van het convent, en werd geacteerd door Frater Paulus a Milonico.

Drie personen worden bij naam vermeld : de pelgrim, en twee franciscaanse broeders. De tekst geeft ook een lijst van de door de pelgrim bezochte plaatsen.

En daarmee komen allerlei vragen op.

Wat was de rol van de franciscanen in Jeruzalem? Hoe ontvingen en begeleidden ze de pelgrims? Wie waren deze drie bij naam vermelde personen? Welke was de beleving van de pelgrim? Zijn er reisverhalen uit die tijd en van die plaats? Kreeg elke pelgrim zulk een brief? En kozen sommigen voor tatoeeringen? Was er toen al een stadsplan van Jeruzalem?

Een merkwaardig duo

Het Begijnhofmuseum te Turnhout bezit een merkwaardig duo van objecten : een model van de Heilig Grafkerk in Jeruzalem samen met een (facsimile van een) perkamenten pelgrimsbrief (1).

Maquette van de Heilig Grafkerk in Jeruzalem, Begijnhofmuseum Turnhout

Quem fecimus in unguento. Dñm Joannem Sicut Christus de Ley. Hactenus ad hanc Sacram
Ierolymam Vrbem pervenisse, nec non Trā 8ta loca, nempe Glorissimam Resurrectionis Dñi Nři Iesu Xpi Sa-
pulehrum: Sacratissimos Montes, Calvaria scilicet ubi Salvator noster propria morte nos redemit in Crucē. Oli-
uetti, unde in Calum mirabiliter coascendit ad Patrem: Sion augustissimi Eucharistie Sacram^{ti} infusione Spiritus
Sanccti missione, complurimq; nra salutis mysteriorū celebratione insignem. Thauri avaria, et Gloriosi Transitu^{is}.
Parram testimonio uerisatum, et Beatitudinum admirabili eardē Dñi ferone decoratum. Perenita Sanctissi-
mo Natiuitatis Dñi Nři Iesu Xpi Præcep^{ti} in Bethlehem Iude Cuiusce David: Sacram uen Nazareth Dñum,
Angelica Annuntiatione Deipara^{is} et Eterni Verbi Incarnatione celeberrimam: Vallensq; Isep^has plurib^{us} Dñice
Passionis mysteriis, ac Venerabili Assumptionis Dei Genitricis Maria Annuntio^{is} oronatum: Berthaniam quoq;
hospitio Dñi, et Lazari Succinatione honoratam: Et Monstra Iudae S^{an}c^ti Genitricis Visitatione, ac Praesentis
Natiuitate, eiusq; Deserto nobilitata: Thiberiadis M^{ari}, quomodoq; Apoloni^{is} act^{us} et ceteris Præcip^{ue} in Fideles caput
Electione clarum: Cnam Galilee mirabilem Xpi primig^{ie}, ac Sacram^{ti}orum insigniam approbationē Clupissimam.
Ac demum cetera omnia sancta, piag^{is} loca, qua tam in Iudaea, quam in Galilee, ac Fratrib^{us} nři fidelib^{us} Præ-
grimis uisitari solent, humiliter ac deuote uisitare, in eiusq; sua peccata co^{re}ptum ac Sacra Communionē pluri^{us}
fruit^{us} refectum. In quorū fidem presentes hac manu nra subscriptas ac Plures nři offic^{is} 8ta munitas expedit
mandauimus. Datis ex Conseru nři S^{an}c^ti C^{on}stituti Sacra Ierusalem hac die 6ta Mens^{is} Iuly Anno Dñi MDCLXXXIII.

2. *Thorus. m. Thorus*
sacri Thorus. Thorus. Thorus.

Re mand. tua Rex. L^{ris}
fr. Paulus a. M^o 1671. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844.

Pelgrimsattest van Johannes Steen uit Leiden, 26 juli 1684. Begijnhofmuseum Turnhout

We mogen redelijkerwijze vermoeden dat brief en maquette te samen zijn beland in het Turnhoutse Begijnhof, en dat ze beide dateren uit het jaar 1684. Maar we hebben geen aanwijzing wanneer ze in Turnhout kwamen, en wie ze aan wie gaf.

In het Jaarboek 1983-1984 van de Stedelijke Musea van de Stad Brugge (2) behandelde Stefaan Vandenberghe de modellen van de Heilig Grafkerk te Jeruzalem en gelijkaardige maquettes in binnen- en buitenland. Het model aanwezig te Brugge werd verkregen bij schenking in 1983. Dit model vertoont een opvallende uiterlijke overeenkomst met de Turnhoutse maquette. De afmetingen zijn quasi dezelfde : het Brugse exemplaar is 24,8 cm hoog, en de basis meet 36,5 cm x 42,5 cm, het Turnhoutse meet 25 bij 37 bij 42,2 cm. Beide zijn uitgevoerd in olifhout of cederhout, parelmoer en ivoor, en getuigen van een grote ambachtskunst en precisie. Ook bestaan beide uit meer dan 12 onderdelen; het model is dus uitneembaar, een bouwdoos "avant la lettre"...

Bij zijn onderzoek vond Vandenberghe alvast 18 zulke modellen in verscheidene musea, een lijst die allicht nog te vervolledigen is.

Maar hij vermeldt slecht één pelgrimsbrief en wel deze in Turnhout !

Deze pelgrimsbrief is van perkament, in de vorm van een vaan met de tip onder, en met onderaan een opgestempeld reliëfzegel. Afmeting : hoogte 33,5 cm, breedte 22,1 cm, zijde 28,2 hoog, schuine zijden 13,9 cm (hetzij een weinig groter dan het nu algemeen gebruikte DIN A4 papier). Het object is in goede staat. Het perkament is vroeger duidelijk opgeplooid geweest; er zijn 2 verticale en 3 horizontale plooien.

Of anders uitgedrukt: het moet er ooit uitgezien hebben als een pakje leder van circa 8 bij 8 cm, en een 1,5 cm dik : een handige afmeting om het perkament - al dan niet opgeborgen in het model van de H. Grafkerk - te transporteren. De tekening op het zegel is visueel moeilijk te interpreteren. Op de betekenis van dit zegel komen we later terug.

De inhoud : transcriptie

*Mijn bijzondere grote dank gaat uit naar de Heer **Eddy Gouder**, medewerker van Brepols Publishers en van het Corpus Christianorum - Bibliotheek en Kenniscentrum (CCBK) die de transcriptie aan een grondig nazicht onderwierp, en bovendien de Latijnse tekst vertaalde naar het Frans - de vertaling bleek een moeilijke opgave gezien de specifieke terminologie van de tekst -. (De Nederlandse vertaling is van de hand van de auteur). Beide voornoemde instellingen hebben hun zetel op het Begijnhof van Turnhout. Dank tevens aan de Heer Paul De Jongh van Brepols Publishers die de brug vormde naar de Heer Gouder.*

FR[ATER] PETRUS ANTONIUS GRASSUS,

a Canturio Seraphici Minister Ordinis Sancti Patri nostri Francisci Praed[icato]r, Sacrae Theologiae lector iubilatus, Provinciae Mediolanensis de Observantia, Pr[esbyter], Ministri Generalis ex Secretarius, totius Terrae Sanctae Custos, in partibus Orientis Commissarius Apostolicus et pro Sacra Congregatione de propagando fide Responsalis,

Missionum Aegypti et Cypri Praefectus, Sacrique Montis Sion ac Santissimi Domini nostri Resurrectionis Sepulchri Guardianus et servus, Universis et singulis praesentes nostras inspecturis, lecturis, pariter et audituris Salutem in Domino sempiternam.

Notum facimus et attestamur Dominum **Ioannem Steen** civitatis de Leyden in Hollandia ad hanc sanctam Ierosolymorum Urbem pervenisse, nec non Terrae Sanctae loca, nempe Gloriosissimum Resurrectionis domini nostri Jesu Christi Sepulchrum ; Sacratissimos Montes, Calvariae, scilicet ubi Salvator noster propria morte nos redemit in Cruce : Oliveti, unde in Caelum mirabiliter conscendit ad Patrem : Sion augustissimi Eucharistie Sacramenti institutione, Spiritus Sancti missione, compluriumque nostrae salutis mysteriorum celebratione insignem. Thabor natura, et Gloriosa Transfiguratione Patrum testimonio venustatum, et Beatitudinum admirabili earumdem [*eiusdem*] Domini sermone decoratum.

Praeterea Sanctissimum Nativitatis Domini Nostri Iesu Christi Praesepe in Bethlehem Iudae, Civitate David. Sacrem item Nazareth Domum Angelica Annuntiatione Deipara et Aeterni Verbi Incarnatione celeberrimam : Vallemque Iosaphat, pluribus Dominicae Passionis mysteriis, ac venerabili Assumptionis Dei Genitricis Maria Monumento exornatam : Bethaniani quoque hospitio Domini, et Lazari Suscitatione honestatam, et Montana Iudaeae Sanctissimae Genitricis Visitatione, ac Praecursoris Nativitate, eiusque Deserto nobilitata : Thiberiadis Mare, quorundam Apostolorum vocatione Petrique in Ecclesiae caput Electione clarum : Canam Galilaeae mirabilium Christi primitiis, ac Sacrationum insignitam approbatione Nuptiarum.

Ac demum caetera omnia sancta piaque loca, quae tam in Iudaea quam in Galilaea a Fratribus nostris, fidelibusque Peregrinis visitari solent, humiliter ac devote visitasse in eisq; sua peccata confessum, ac Sacra Communionem pluries fuisse reffectum.

In quorum fidem praesentes has manu nostra subscriptas, ac Maiori nostro officii Sigillo munitas expediri mandavimus.

Datis ex conventu nostro Sancti Salvatoris Civitatis Sanctae Ierusalem, hac die 26.

Mensis Iulii Anno Domini MDCLXXXIII [**26 juli 1684**]

[*getekend*]   Servus Antonius Grassus
sacri Montis Sion Guardianus

De mandato Suae Reverendissimae Paternitatis
fr. Paulus a Milonico [Provinciae Reformatae Basilicatae ...]
Secretaris Generalis Patentium Terrae Sanctae

De inhoud : vertaling naar het Nederlands

BROEDER PETRUS ANTONIUS GRASSUS

a Canturio, prediker van de Heilige Seraphische Orde van de Minderbroeders van onze heilige vader Franciscus, gevierd lector in de heilige theologie, [priester] van de Milanese Provincie, oud-secretaris van het Generaal Ministerie, Beschermmer van het ganse Heilig Land, Apostolisch Commissaris voor het Oosten, afgevaardigde van de

Congregatie voor de verspreiding van het geloof, Prefect van de missies in Egypte en Cyprus, Gardiaan van de heilige berg Sion en bewaker en dienaar van het graf van de verrijzenis van onze heiligste Heer,
Aan allen en ieder die onze brief zullen zien, lezen of horen voorlezen onze eeuwige groet in de Heer.

Wij doen kond en bevestigen dat de Heer **Johannes STEEN** uit de stad Leiden in Holland naar de heilige Stad Jeruzalem gekomen is en ook een bezoek bracht aan plaatsen in het Heilig Land zoals :

- het zeer glorievolle Heilig Graf, waar onze Heer Jezus Christus verzezen is; de allerheiligste bergen, te weten de Calvarieberg waar onze Verlosser ons door zijn kruisdood heeft verlost;
- de Olijfberg van waar hij op wonderbare wijze opsteeg naar de Vader;
- de berg Sion, befaamd omdat daar het allerheiligste Sacrament van de Eucharistie door de Heilige Geest geïnspireerd werd ingesteld, en symbool van talrijke heilsmysterie;
- de berg Thabor bekend om de schoonheid van zijn natuur, om de glorieijke Transfiguratie zoals getuigd wordt door de Vaders en door het wonderlijke sermoen van de Heer over de Zaligheden.

Verder bezocht hij

- de heilige kribbe van de geboorte van Ons Heer Jezus Christus te Bethlehem in Judea; Juda, de stad van David;
- het heilige huis te Nazareth zo vermaard om de aankondiging door de Engel aan Gods moeder en om de vleeswording van het Eeuwige Woord;
- de vallei van Josaphat bekend om meerdere mysteries van het Lijden van Ons Heer, en om het eerbiedwaardige monument van de hemelvaart van Onze Lieve Vrouw de moeder Gods;
- het dorp van Bethanië bekend door het verblijf daar van Ons Heer, en waar Lazarus verrees;
- de bergachtige streek Judea, plaats van de visitatie van de allerheiligste Moeder van God, en van de geboorte van de voorganger [van Christus] en van de woestijn waar hij geleefd heeft;
- het meer van Tiberias, beroemd om de roeping van enkele Apostelen en om de keuze van Petrus als hoofd van de kerk; en
- Kana in Galilea, zo bekend door de eerste mirakelen van Christus en de instelling van het sacrament van het huwelijk.

Verder bezocht hij nog alle heilige en devote plaatsen, zowel in Judea als in Galilea, die door onze Broeders evenals de gelovige pelgrims gebruikelijk worden bezocht, heeft hij daar zijn zonden gebiecht en werd hij meermaals door de Heilige Communie versterkt.

Ter bevestiging van dit alles hebben wij deze brief eigenhandig ondertekend en voorzien met het grootzegel van ons ambt.

Gegeven in ons klooster van de Heilige Verlosser in de heilige stad Jeruzalem, heden op de 26e dag van juli, in het jaar ons heren 1684.

Uw dienaar Antonius Grassus
Gardiaan van de Heilige Berg Sion

In opdracht van zijne eerwaardigste Vader,
Broeder Paulus a Milonico, van de Hervormde Provincie Basilicata
Algemeen Secretaris der patenten van het Heilig Land

De rol van de franciscanen in Jeruzalem

Laten we eerst een korte blik werpen op de bewogen geschiedenis van het Heilig Land en van de stad Jeruzalem (3):

637-1099	Jeruzalem. onder "Arabisch" bewind
1099	Eerste kruisvaart, met Godfried van Bouillon
1145-1148	Tweede kruistocht (St Bernard en de Fransen [Franken])
Ca 1160	Heropbouw van de Kerk van het Heilig Graf
1187	Jeruzalem ingenomen door Saladin
1188, 1196, 1202, 1217 en 1227:	Derde tot en met de zevende kruistocht
1229-1242	Jeruzalem onder bewind van de Christenen
1247-1507	Jeruzalem onder de Mamelukken
1248	Achtste kruistocht, en in 1270-1272 een negende kruistocht (Edward I van Engeland)
1291	Val van Akra (het laatste bolwerk van de kruisvaarders)
1517-1917	Jeruzalem onder Turks bewind

Negen kruistochten dus, negen oorlogen in minder dan tweehonderd jaar...

De Christenen hielden er een niet al te best imago aan over. In zijn boek getiteld "Rovers, Christenhonden, Vrouwenschenners" vat Amin Malouf in zijn voorwoord dit samen als volgt "Bij dit boek is uitgegaan van een eenvoudig beginsel: het vertelt de geschiedenis van de kruistochten, zoals deze gezien, beleefd en verhaald zijn in het 'andere kamp', dat wil zeggen, aan de kant van de Arabieren. De inhoud berust vrijwel uitsluitend op getuigenissen van Arabische geschiedkundigen en kroniekschrijvers uit die tijd. Dezen spraken niet van kruistochten, maar van oorlogen en Frankische invallen."

Franciscus van Assisi, stichter van de orde bezocht het Midden-Oosten in het begin van de 13e eeuw. Hij had een vreedzame ontmoeting met de Sultan Malek al-Kamel, de toenmalige heerser over het Heilig Land. Het was het begin van de tot heden durende aanwezigheid (met meerdere gedwongen onderbrekingen) van de Franciscanen aldaar.

Na een verdrag tussen Frederik II en Malek al-Kamel kwamen de franciscanen in 1228 naar Jeruzalem.

Maar het bestaan van de eerste franciscanen was bewogen en precair. Uitgemoord in 1244 keerden ze in 1309 terug naar Jeruzalem nadat paus Clemens VI op voorstel van Robert van Anjou een site kocht waar een huidig nog aanwezig cenakel werd gebouwd.

Minderbroeder Bernardinus Surius - waarover later meer - vertelt: "Maar den E.P. Gerardus Ottho, Minister-Generaal van de Orde, willende te recht bezitten hetgeen Franciscus aan zijn kinderen achtergelaten had, heeft ettelijke godvruchtige en geleerde mannen van onze Orde naar de Oostse landen gezonden, met een overste Pater Guarinus genaamd, die door zijn ootmoedigheid, armoede en stichtelijkheid van de grote Sultan enige plaatsen binnen de stad Jeruzalem heeft verkregen, waar onze religieuzen

zouden wonen. Waardoor in het jaar Christi duizend driehonderd en drieëndertig ons klooster op de heilige berg Sion gebouwd is, en alwaar ze zo stichtelijk leefden dat zij de Mahumetaanse een oorzaak van grote verwondering gegeven en eindelijk tot medelijden en liefde verwekt hebben"

In 1523 beval Suleiman II de verdrijving van de Franciscanen, een verdrijving die in 1551 werd uitgevoerd. De monniken vonden een tijdelijk verblijf in het Armeens klooster van de Olijfboom tot ze in het huidige Klooster van Sint Salvator te Jeruzalem hun intrek namen. Hun overste wordt de "Custos Terrae Sanctae" of "Beschermer van het Heilig Land", en ook "Gardiaan van de Berg Sion" genoemd.

In de annalen van de franciscanen, de "Chronologia historico-legalis Seraphici Ordinis" (4, 5) vinden we het verslag van het tweede Generale Kapittel gehouden in 1219 en dat handelt ondermeer over "hen die tussen de Saracenen en andere ongelovigen zullen gaan" of "De euntibus inter Saracenos, & alios Infideles".

De Broeders dienen hiertoe toelating te krijgen van hun provinciale overste.

In 1506 wordt vermeld dat een lid van de orde niet naar Jeruzalem kan gaan tenzij dan voor volle drie jaren, en dat ze bij voorkeur moeten reizen op de triremen (roeischepen) die pelgrims vervoeren.

bron : <http://custodia.org>

de Gardiaan van Jeruzalem

In 1541 wordt voor het eerst melding gemaakt van de " Guardianus Sacratissimi conventus Montis Syon totiusque Terrae sanctae commissarius", in het Nederlands " Gardiaan van het heiligste klooster van de Berg Sion en Commissaris van het ganse Heilig Land". De titularis was Frater Dionysius Saccorgnanus.

De Gardiaan was de algemene overste van de Provincie die later de naam kreeg van "Custodia terrae Sanctae". Deze benaming is vandaag nog in gebruik.

De website van de Custodia bevat een lijst van de Gardianen; als eerste wordt Franciscus van Assisi genoemd (1219).

In een andere uitgave van de voornoemde "Chronologia (5) bevat een hoofdstuk over "de Guardiano Hierosolymitane". Er worden vier kloosters vermeld : in Jeruzalem dit van Sint Salvator en van het Heilig graf, en nog van Bethlehem en Nazareth.

Op te merken valt hier dat Sint Salvator het eigenlijke klooster was, gelegen vlak bij de Damascuspoort; en het klooster van het Heilig Graf slechts bestaat uit een aantal kamers in de Heilig Grafkerk.

De Gardiaan dient ervoor te zorgen dat in elk van de twee kloosters van Jeruzalem en in dat van Bethlehem alleszins steeds zes Spanjaarden en evenveel "Galli" broeders zijn.

De taken en verantwoordelijkheden van de Gardiaan worden daar opgesomd.

De Frater Procurator van Sint Salvator dient een boekhouder aan te stellen om nauwkeurig alle giften uit "Hispania, Gallia, Italia, Germania, & Flandria" te noteren met opgave van naam en land van de schenkers.

Ook wordt bepaald hoe Franciscaanse broeders die op pelgrimstocht komen dienen ontvangen te worden en welk onderhoudsgeld voor hen dient voorzien te worden. De pelgrims moeten met alle "caritas" ontvangen en verzorgd worden, dit "sicut continuo et ab antiquis diebus in praxi fuit" d.i. zoals van oudsher gebruikelijk was. Aan hen moet een onderkomen toegewezen worden, en ook broeders die als dienaren de pelgrims van al het nodige moeten voorzien, en wel bepaald met de nederigheid die Franciscanen past. Geen enkel winstbejag is toegestaan bij het aanbieden van kronen, kruisen, rozenkransen, en kerkdiensten of wat dan ook. Evenmin mogen de broeders-dienaren enige gift aanvaarden, ook niet als deze spontaan wordt aangeboden door de pelgrims. De Gardiaan dient voorbeeldige broeders aan te duiden die de pelgrims leiden en vergezellen voor het bezoek aan de heiligste plaatsen. Deze broeders moeten afkomstig zijn uit hetzelfde land als de pelgrim - hij weze " *Italus, Hispanus, Gallus*" - en geestelijke bijstand en troost bieden.

Dan volgt een eerste verwijzing naar het opmaken van pelgrimsbrieven: aan edelen en/of vooraanstaanden zal een authentieke maar korte beschrijving gegeven worden van de Heiligste Plaatsen zoals Jeruzalem, Nazareth en Bethlehem en andere in de buurt die men pleegt te bezoeken. Deze dient opgemaakt te worden in "*Latino, Italico, Hispanico, & Gallico*" en wel zo dat de lezer ervan de vreugdevolle blijde, aantrekkelijke zowel als heilige aspecten van de pelgrimsreis ontdekt.

Een uitgebreide geschiedenis van de Custodia" is te vinden op de website <http://www.custodia.org>.

Het relaas van pelgrimsreizen

Op het internet zijn vele verhalen te vinden van pelgrims, interessante verhalen overigens. We vermelden in het bijzonder het relaas van Cornelis **DE BRUYN** (6), van Bernardinus **SURIUS**, Minderbroeder Recollect, (7), van Jan **WANT** (8) en Peter **DE SMET** (9) Zij bezochten Jeruzalem respectievelijk in 1683, 1646, 1519 en 1505. NB: citaten uit hun relaas werden aan de moderne spelling aangepast.

De reis, tot de aankomst aan de poort van Jeruzalem

Cornelis De Bruyn reisde van 's Gravenhage langs Leipzig, Wenen, Rome tot Napels, Syrië, Palestina. Daarna bezocht hij Egypte. Hij keerde terug langs Syrië, Cyprus, en

verbleef dan acht jaar in Venetië. Hij was 16 jaar op reis: van 1674 tot 1692. Hij maakte veel tekeningen van wat hij zag. Zijn reisverhaal is meer zakelijk en nuchter beschrijvend dan religieus geïnspireerd. Hij was meer een reiziger dan een pelgrim.

De reis van Minderbroeder Bernardinus Surius liep door Frankrijk en naar Rome. Hij scheepte in te Gaeta naar Napels. Via Sicilië, Malta, Kreta en Cyprus bereikte hij Libanon om dan over land verder te trekken naar Jeruzalem. Zijn terugreis leidde hem naar Sardinië, Corsica en Rome. Na een bezoek aan Venetië en München bereikte hij zijn thuisstad Brussel na een reis van ruim drie jaar.

Niet alleen was de reis, in het bijzonder de zeereis zeer oncomfortabel. De pelgrim werd " door de smorende hitte der zon vermoeid en verbrand" Er dreigden veel gevaren : storm op zee, kapers op de kust op land de pest gewapende groepen en struikrovers. We mogen vermoeden dat vele pelgrims het niet konden navertellen...

Surius vermeldt over de pest "... omdat er te Jeruzalem een algemene pest regeerde (die alle zeven jaren eens komt / en menig duizend mensen wegneemt) waar door onze Conventen besmet, en sommige Religieuzen gestorven waren... "

Het was pelgrims verboden Jeruzalem te betreden zonder voorafgaande toelating van het lokale gezag.

De dag van aankomst wordt uitvoerig beschreven door Cornelis **De Bruyn**: " Niet lang had ik hier aan de Poort van Damascus vertoefd of ik werd afgehaald door een drogeman [dragoman : vertaler, tolk, gids] van de paters, vergezeld door twee Turken, zijn bedienden, de ene van de kadi en den ander van den bassa [pasja] of gouverneur van de stad. Deze twee Turken gaan met den drogeman om te zien of men ook enig geweer of iets anders hetgeen ongeoorloofd is bij zich heeft. Voor welke moeite zij een vergoeding van dezelve krijgen; doch hetgeen hij ten dien einde voorschiet, wordt hem door de pelgrims weder goedgeedaan.

Thans bracht mij de *drogeman* alleen in het klooster, alwaar ik door de pater *procurator* met bijzondere beleefdheid werd ontvangen en verwelkomd. De *padre reverendissimo* of overste was nog te Bethlehem daar hij zich wegens de pest enige tijd had onthouden. Ter welker oorzaak ik het klooster ook noch gesloten vond, doch het stond in een dag à twee geopend te worden. Men bracht mij in een kamer vermits in het vertrek der pelgrims nog enige paters aan de gemelde ziekte lagen. Omtrent de avond werd mij de spijs in de kamer voorgezet en kwam den pater *procurator* zelve bij mij, verzoekende dat ik het zo voor lief wilde nemen, dat ik de gemene maaltijd met de paters niet kon bijwonen, ter oorzaak dat er nog geen bijeenkomst werd gehouden. En aldus eindigde de eerste dag van mijn komst tot Jeruzalem. "

Bernardinus **Surius** verhaalt hoe hij na een reis van twee jaar en zeventien dagen, na veel "miseriën en peryckielen" een uur na de middag toekwam aan de Damascuspoort van Jeruzalem. Hij zond een bode naar de Gardiaan om zijn aankomst te melden, want een vreemde mag de stad niet in zonder toelating van de Pasja of Cadi "op verbeurte van den hals". "Na zowat een uur kwamen Broeder Philips met Broeder Bernardus mij groeten en verwelkomen, en hebben me naar het klooster van Sint Salvator gebracht."

Na een lange, vermoeiende en gevaarlijke reis vond de pelgrim in dit klooster eindelijk geborgenheid, en dat op een goede 250 stappen van de Heilig Grafkerk.

De verwelkoming in het klooster, en de ceremoniële voetwassing

door de Gardiaan, maakte diepe indruk op de pelgrims. In de woorden van Bernardinus **Surius** :

" Ik en kan niet genoeg verhalen hoe minnelijk en feestelijk den Eerw. Pater Gardiaan met alle religieuzen my onthaalt heeft. Hebbende het alderheylighsts Sacrament gegroet en aanbeden, als noch God gedankt, dat hij mij daar met gezondheid geleidt hadde ben ik naar de refter gegaan om mij te verversen en te versterken, want ik noch nuchter was.

Na de completen vergaderden zich alle Religieuzen tezamen, dertig in getal, die processiewijs voor de principale kerkdeur kwamen - onder de welke den kruisdrager, kaarsdragers, twee Cantores, en den Hebdomadarius met amicten *[een rechthoekige linnen doek met twee lange dunne linten eraan, die in de rooms-katholieke liturgie gedragen wordt als halsdoek]* en met koorklederen overkleedt waren.

Deze plaats is met tapijten behangen, daar naar het Zuiden een schoon Indiaanse tapijt over den vloer uitgespreid was, waar op enen schone stoel stond, met twee manden met schoon lijnwaad voorzien en een groot koperen bekken met warm water, alles versiert met rozen, genoffelen, welriekende kruiden etc. Zittende dan in de voornoemden stoel de Eerwaarde Pater Gardiaan blootvoets met opgegorde mouwen en met een witte linnen doek omgordt op zijn knieën met alle ootmoedigheid vallende (geholpen zijnde van twee ander Religieuzen) heeft mijn voeten gewassen. "

Bernardinus **Surius** vertelt verder " Mijn voeten gewassen en gedroogd zijnde door de Pater Gardiaan, de rechtse op zijn linkse knie, en die alle religieuzen één voor één volgens ouderdom knielend kwamen kussen samen met de Truchemans [drogeman] van het convent. .... Na deze gebeden omhelsde mij de Pater Gardiaan en heette me welkom, en zo deden ook alle religieuzen. Vandaar begeleidden ze me naar de refter, waar ik vol eerbied en met grote liefde werd bediend. Alle pelgrims worden daar met dezelfde ceremonie ontvangen, religieuzen zowel als leken, arme en rijke, katholieken of ketters. Zowel de pelgrims als de omstanders worden diep bewogen ja, tot tranen toe."

Cornelius **De Bruyn**, steeds wat zakelijker in zijn commentaar, schrijft: "De wassing gedaan zijnde, kust hij die uw gewassen heeft, den voet, en zo doen vervolgens alle de geestelijken van het klooster, na hetwelk men tot teken van dankbaarheid den hand kust van diegene die uw den voet gewassen heeft. Dit gedaan zijnde, gaat men alle met een brandende waskaars in processie rondom de galerij van het klooster, en zo vervolgens in de kerk, waar de gewoonlijke gebeden werden gedaan, waarmede deze plechtigheid een einde neemt. "

Het zegel van de Gardiaan van het klooster van de Heilige Berg Sion geeft deze voetwassing weer (bron : <http://custodia.org>) :

:

Cornelis **De Bruyn** vertelt over dit zegel : " Als ik nu weder van Jeruzalem meende te vertrekken, werd mij een getuigenisbrief wegens dat ik de heilige plaatsen had bezichtigd - hoedanige brieven aan alle de pelgrims op hun vertrek werden medegegeven - ter hand gesteld. Deze was geschreven met een uitstekende nette hand, niettegenstaande dat de pater die hier toenmaals toe gebruikt werd, bij de tachtig jaren oud was.

't Zegel vertoond in een ovaal (dat onder en boven enigzins spits toeloopt, en om hetwelke dit omschrift gevonden werd: SIGILLUM * GUARDIANI * SACRI * CONVENTUS * MONTIS * SION ** zoveel als ik kan oordelen beneden de voetwassing van Christus, gedaan aan zijn twaalf discipelen, en bovenaan wederom de twaalf discipelen, geknielt liggende, en *Christum*, van daar opvarende naar de hemel en van achteren met een licht omschenen. De ondertekening is gedaan door den pater *Gardiaan*, Petrus Marinus, en lager door den frater *procurator* Paulus à Milonico. "

NB ; Petrus Marinus was Gardiaan van 1678 tot 1683, en werd opgevolgd door Petrus Antonius Grassus.

Ditzelfde zegel, hoewel de tekening erop nu nauwelijks herkenbaar is, bevindt zich op de brief gegeven aan Jan STEEN en bevestigt de authenticiteit van het document.

Van Cornelis De Bruyn vernemen we meer over het klooster en de Franciscanen:

Byzonderheden wegens het klooster te Jeruzalem en de geestelyken die zich

daarin onthouden.

" Het Klooster waar deze paters verblijven is gelegen tussen de Poort van Bethlehem en die van Damascus in het westen en hoogste gedeelte der stad en voert de naam van dat van den Heiligen Zaligmaker. Hun getal bestaat gemeenlijk uit tussen de dertig en veertig personen, daar de pater gardiaan of reverendissimo het gebied *[gezag]* over heeft. Deze is gemeenlijk een Italiaan of onderdaan des konings van Spanje, en in dezelve achting als een bisschop, gelijk hij ook, wanneer hij den dienst op heilige dagen doet, de mijter en bisschopsstaf voert.

Na hem volgde als tweede persoon de pater *procurator* welke een geboren Spanjaard moet zijn. Die er gedurende mijn verblijf deze waardigheid bekleedde, was geen priester maar slechts een frater of lekenbroeder. Het is zijn werk correspondentie met alle grote personagien van Christenryk te houden en alle de brieven te schrijven en te beantwoorden; hij heeft ook de handeling van het geld.

De derde persoon is de pater *vicaris* die een Fransman moet wezen. D' andere geestelijken zijn ten merendeel Spanjaards en Italianen. Men heeft er gemeenlijk ook enige Fransen, doch weinige Duitsers.

Alle de paters die uit Christenrijk derwaarts werden gezonden, zijn gehouden ter plaatse daar 't hen door *de gardiaan* verordend word, zich neder te zetten, Of zij te Jeruzalem of elders in het Heilig Land, en aldaar drie jaren te verblijven. Na welker verloop zij weder terug mogen keren, indien het den *reverendissimo* echter beliefd, want zo hij redenen mocht hebben om hen daar te willen houden, moeten zij zonder tegenspreken gehoorzamen.

Ondertussen hebben zij hier een sober leven vermits zij den meesten tijd, ter oorzaak der menigvuldige vastendagen, geen vlees mogen eten, en zeer weinig verversing van vis krijgen, zijnde Jaffa of Joppe - 't geen twaalf uren van Jeruzalem gelegen is - de naaste zeeplaats. En als er al iets werd gebracht, is het gelijk het spreekwoord zegt ' voor pater en mater ', en niet voor het gehele convent. Derhalve verlangen de meeste om weder naar hun vaderlandse kloosters te mogen keren, daar zij het vrij beter hebben. "

De geleide bezoeken aan Jeruzalem en omgeving

Het komt voor dat de Franciscanen een vast schema hanteerden voor het bezoek van de stad en omgeving.

De pelgrims werden begeleid door een Franciscaan en een dragoman want " buiten welkers geleide men nooit een voet wegs verzet teneinde alle ongemakken voor te komen. Want bijaldien een vreemdeling enig ongeval ontmoette, zouden er de Turken niet alleen hem maar ook het klooster over aanspreken. Derhalve dragen de paters goede zorg om de pelgrims met alle voorzichtigheid te geleiden op de plaatsen die men gewoon is te zien."

Cornelis **De Bruyn** vermeldt vier uitstappen of wandelingen.

De eerste uitstap ging langs het huis van Zebedeus, het huis van de ridders van Malta - plaats van Abrahams offer - de kerk der Apostelen, de ijzeren poort, het huis van Thomas, het huis van de drie Maria's, de Sint Jacobskerk, de poort van David, het huis van Maria, de kerk van de berg Sion, het huis van Caïphas, van de hogepriester Annas, de spelonk van Petrus, de tempel der Voorstelling, het huis en de tempel van Salomon, het Gasthuis van Sint Helena, en tot slot de gevangenis waar Petrus verbleef.

De tweede uitstap voerde langs de Via Dolorosa.

De derde dag bezocht hij in de voormiddag de berg Sion, de spelonk der Apostelen, het fontein van Maria, het graf van Zacharias, de spelonk van Jacob, het graf van Absalom en van Josaphat, het kerkhof van de Joden, de hof van Gethsemane en de Olijfhof, het graf van Maria, en de plek waar Stephanus geestesdood werd. In de namiddag volgde het bezoek van de spelonk van Jeremias, en van de begraafplaats van de koningen van Jeruzalem.

De weken daarna bezocht hij Bethanië, en Bethlehem waar hij logeerde in het Franciscanenklooster.

Het bezoek aan de Heilig Grafkerk

Ruim een maand later keerde **De Bruyn** terug naar Jeruzalem en bezocht het Heilig Graf. We laten hem aan het woord : " Indien nu iemand wil weten hoe men zich voelt als men de eerste maal voor het graf van de Heiland neerknielt kan ik voor mezelf sprekend zeggen dat ik nergens enige ontroering heb gevoeld dan alleen daar. Maar één der paters, een nieuweling die met mij de kerk inging, ontstelde me meer; toen hij knielde voor het Heilig Graf brak hij uit in zulk een overvloed van tranen en zuchten dat hij twee uur lang nauwelijks tot bedaren was te brengen. ".

Jan **Want** beschreef zijn bezoek aan de Heilig Grafkerk :

" Item den sesten dach van Augusto tsavonts, so gingen wij naar den *tempel vanden Heiligen Grave* ende na den berch van Calvarien, die welk tsamen staan onder een dak. Desen tempel is een suverlick verheven werck van buten ende is een schoon kerck van binnen; van desen tempel hebben die ongelovigen den sloetel. Dat slot staat zo hoog, dat iemand met een ladder moet aen klimmen, als men dat ontsluit. Ende wanneer die gardiaen mit syn broeders en de pelgroms daer inne is, zo wordt den tempel toe gesloten tot weder omme smorgens ende wy worden getelt ende dan wy ons devotie daer in hebben gehalden. Het is te weten dat die kercke des tempels is ront hebbende LXXIII pilaren; behalven die fundamenteen daer sy op staen syn lanck XXX voet. Dat graft ons Heren staet int middelt van der kercke ende over dat graft staet een ront gat, alsodat die croft des heiligen Graft staet bloot onder den hemel..."

De pelgrimsbrief, of een tatoeering?

Zoals reeds vermeld behoorde het tot de taken van de Gardiaan om pelgrimsbrieven in authentieke vorm af te leveren met een korte beschrijving van de Heiligste Plaatsen, zij het slechts aan edelen en/of vooraanstaanden. De pelgrimsbrief van Johannes STEEN is hiervan een duidelijk voorbeeld.

Maar niet iedereen kreeg dus een pelgrimsbrief mee : Bernardinus Surius kreeg een "patent" mee; een soort geleidebrief voor zijn terugreis en met een gans andere inhoud dan de pelgrimsbrief.

Cornelis De Bruyn vertelt hoe ook tatoeëringen gebruikelijk waren:

"" Manier om zich de teekenen der Jerusalemsche reys op den arm te doen zetten

Doch eer wij van Bethlehem afscheiden, moet ik noch zeggen hoe men zich hier de teekenen der Jeruzalemse reis op den arm laat zetten. Hier hebben zij verscheide vormen

toe, waarvan men de zodanige verkiest als ieders zinlijkheid begeert.

't Zijn gemeenlijk de *drogemans* die dit verrichten en er de gemelde vormen uitdrukkelijk toe houden.

Gekozen hebbende zodanige als daar men behagen in heeft, wordt er gestampte houtkool over de vorm gestrooid en dezelve wijders tamelijk stijf op den arm gedrukt, zulks dat de lijnen daar zich de stof der kolen ingezet heeft, klaar genoeg gezien kunnen worden.

Alsdan omvat degene die het werk zal verrichten, u den arm met de linkerhand en houdt het vel heel sterk gespannen, hebbende ondertussen in de rechter twee aan mekaar gewoelde [stevig omwikkeld] naalden waarmede hij langs de lijnen heen prikt, zo gelijk en effen als het doenlijk is opdat zich de tekens te beter mogen vertonen zonder dat er bloed uitkomt; evenwel dringt het diep genoeg door. Doch ik geloof dat de fijnheid der gatjes, die nauwelijks zichtbaar zijn, het bloeden belet.

Vervolgens word er een zekere soort van inkt over de arm heen gewreven die binnen den tijd van 24 uren - hoelang men de arm, met doeken omwonden laat rusten - zodanig indringt dat de lijnen daar men langsheen geprikt heeft, zich zwart (of liever blauwachtig) vertonen, en zo net alsof ze geschilderd waren. En deze kleur behouden ze altijd even schoon, zolang als men leeft.

Enige stellen dit geprik zo pijnlijk dat het gemeenlijk een koorts veroorzaakt.

Voor mij ik heb het er niet af gevoeld, en wat de pijn belangt, ik weet niet of ik hardvochtiger ben als andere mensen, maar ze viel mij zo onverdraaglijk niet, en ik geloof, na ik het wel gezien heb (want ik heb er nooit de proef af genomen) dat het koppen [aderlaten] vrij pijnlijker valt. Evenwel moet ik dit zeggen dat het op andere plaatsen als de arm, en die wat tederder van gevoelen zijn, zo gemakkelijk niet toegaat. Want toen ik mij ook enige tekens op de borst liet zetten, kon ik mij heel wel van lachen onthouden. Ik heb er ook gezien die - of uit Godvruchtigheid of uit grilligheid - de ganse borst vol tekens lieten prenten, maar dan komt er op aan [*komt de behandeling hard aan*] en meestentijd wil hier wel een koorts op volgen. ""

Frater Petrus Antonius Grassus a Canturio

De Chronologia van de Franciscanerorde vermeldt hem in 1676 en in 1679 als "Secretarius Generalis Ordinis", als algemeen secretaris, en in mei 1682 als deelnemer aan het Capitulum Generale van de orde met de titel " Lector Jubilatus, Provinciae Mediolanensis Pater, & Ordinis Ex-Secretarius Generalis "

De eretitel "Lector jubilatus" werd gegeven aan wie vijftien jaar theologie had gedoceerd. Grassus was dus een theoloog.

Geografisch was de orde opgedeeld in provincies. Het was vrij gebruikelijk te vermelden uit welke provincie een Franciscaan afkomstig was en daar een plaatsnaam aan toe te voegen. "Provincia Mediolanensis" betekent de Milanese provincie.

De plaatsnaam 'Canturio' is onzeker; maar op een dertig kilometer ten noorden van Milaan ligt de stad genaamd Cantù, en mogelijk gelatiniseerd als Canturio. In het Italiaans spreekt men nog heden van de "borgo di Canturio".

Als Gardiaan van de heilige berg Sion wordt in 1676 vernoemd Petrus Marinus, in 1682 Petrus Antonius Grassus - hij overleed in 1685 - en in 1688 Gregorius a Pargbelia. Cornelis De Bruyn vermeldt Petrus Martinus in 1681.

In de Chronologia wordt de achternaam Grassus aangetroffen in drie schrijfwijzen: Crassus, Grassus en Grassius. Op de pelgrimsbrief is de lezing Grassus duidelijk.

Tot besluit: Petrus Antonius Grassus was priester, theoloog, docent theologie, en - als algemeen secretaris van de orde en later Gardiaan te Jeruzalem - ongetwijfeld een vooraanstaand Franciscaan.

Johannes Steen

Hij was afkomstig uit Leiden in Holland, en in juli 1684 in Jeruzalem.

En, al ontvingen de Franciscanen te Jeruzalem ook protestantse pelgrims, komt voor dat Johannes Steen een katholiek was. De pelgrimsbrief bevestigt dat hij "zijn zonden gebiecht en meermaals door de Heilige Communie werd versterkt".

Was hij een priester? Dominus betekent gewoon "de Heer". Ware hij priester geweest zou er "Dominus Johannes Steen, presbyter" vermeld zijn.

De parochieregisters van Leiden uit die tijd zijn raadpleegbaar op het internet; zij betreffen drie protestantse en één katholieke kerk. De achternaam Steen kwam vrij veel voor, en wel in elk van de vier kerken. Bovendien is het denkbaar dat onze man niet uit Leiden stamde, maar er later was gaan wonen.

Na lang zoeken en eliminatie - en onder voorbehoud dat de archiefgegevens allicht onvolledig zijn - werden twee personen weerhouden.

De eerste : 8 juli 1695 het schepenregister van Leiden vermeldt de ondertrouw van Johannes Steen met Catarijne Claesdochter, en op 1 april 1696: katholieke doop van Willemina Steen, dochter van Johannes en van Catarijntie Claes. Deze Johannes was spinder van beroep, en woonde in de Verwerstraat. Bezocht deze man elf jaar voor zijn huwelijk Jeruzalem?

En de tweede : 22 april 1673 tweede huwelijk te Leiden van de bekende schilder Jan Steen met Maria van Egmond. Deze Jan Steen was katholiek. En uit zijn eerste huwelijk sproot rond 1655 een Johannes Steen, die we verder Johannes junior zullen noemen. Vader Jan werd geboren te Leiden vermoedelijk in 1626, studeerde daar en werd er in 1648 lid van de Sint Lucasgilde. Hij verbleef vanaf circa 1655/1657 in Delft en Haarlem om in 1670 - na het overlijden van zijn vader - terug naar Leiden te komen. Johannes junior zou dan niet in Leiden geboren zijn - er is overigens ook geen melding van in de parochieregisters - maar allicht op 15 jarige leeftijd in 1670 met zijn vader naar Leiden teruggekeerd. Dit kan verklaren dat hij zich "uit Leiden" beschouwde, en mogelijk was het dus deze Johannes junior die op 29 jarige leeftijd op pelgrimsreis ging.

En al blijft het een hypothese en onbevestigd, dan is ze toch wel bijzonder aantrekkelijk: onze pelgrim Johannes Steen was mogelijk de zoon van de gelijknamige en bekende vader en kunstschilder...

Broeder Paulus a Milonico

Links onderaan op de pelgrimsbrief zien we de naam van hem die de brief schreef: Broeder Paulus a Milonico. Hij was de Algemeen Secretaris der patenten van het Heilig Land. Nederig meldt hij te schrijven in opdracht van zijne eerwaardigste Vader Petrus Antonius Grassus, Gardiaan.

In de Chronologia van de orde vonden we geen vermelding van Paulus a Milonico, maar Cornelis De Bruyn vermeldt hem tweemaal.

Een eerste maal in 1681 " Als ik nu weder van Jeruzalem meende te vertrekken, werd my een getuigenisbrief wegens dat ik de heilige plaatsen had bezichtigd - hoedanige brieven aan alle de pelgrims op hun vertrek werden medegegeven - ter hand gesteld. Deze was geschreven met een uitstekende nette hand, niettegenstaande dat de pater die hier toenmaals toe gebruikt werd, bij de tachtig jaren oud was. " En een tweede maal bij zijn onthaal in Jeruzalem in 1683 in het klooster waar hij zeer beleefd werd ontvangen door de pater procurator Paulus a Milonico.

Het behoorde - zoals vermeld - tot de opdracht van de Gardiaan om "een authentieke maar korte beschrijving gegeven worden van de Heiligste Plaatsen". Blijkbaar was frater Paulus niet alleen procurator en secretaris, maar hoogstwaarschijnlijk ook de schrijver van de pelgrimsbrief - die inderdaad een helder handschrift vertoont; de "uitstekende nette hand"-.

Ongetwijfeld heeft onze pelgrim Johannes Steen deze Broeder Paulus a Milonico ontmoet - mogelijk bij de voetwassing - en allicht bij de overhandiging van de pelgrimsbrief.

A Milonico ?

De "Tabula Geographica Totius Seraphici Ordinis FF. Minorum" uit het jaar 1680 (IB 4) omvat een lijst van alle toenmalige provincies van de Franciscanen. Ze vermeldt de Provincia Bassilicatae S. Mariae Virginis, met meerdere kloosters in ondermeer "Milonici", en nogmaals dezelfde Provincia Bassilicatae, ditmaal van van niet-gereformeerde franciscanen, en met een klooster in "Miglioni".

Dit opent de mogelijkheid dat broeder Paulus afkomstig is van Miglioni (187 km ten oosten van Napels) in de regio die nog heden Basilicata wordt genaamd.

Rehav Rubin (10) echter meent hem te moeten identificeren als een Fransman afkomstig van één van de vele plaatsen daar die "Milonis" heten.

Maar wat daar ook van zij, de naam van Paulus a Milonico is bekend om een gans andere reden: een stadsplan van Jeruzalem met de titel:

VERA DELINEATIO HODIERNI SITUS ALMAE CIVITATIS IERUSALEM CUM OMNIBUS VIIS ET EXTRA MUROS ADIACENTIBUS - Delineavit Reverendus Pater Paulus a Milonico minorita Hierosolimitanus octogenarius. 1687.

(en ondertitel :) Parisiis prope maiorem conventum P.P. Augustinensium sub signo duorum globorum cum privilegio Regis. 1687

Of vrij vertaald : Ware schets van de huidige vorm van de goede stad Jeruzalem met alle straten en de omgeving buiten haar muren, zoals gemaakt door de tachtigjarige

minderbroeder Paulus a Milonico te Jeruzalem. 1687. De kaart geeft een beeld van de stad gezien vanuit het Oosten.

Paulus a Milonico verbleef vele jaren in Jeruzalem, en het plan is ongetwijfeld gebaseerd op zijn persoonlijke en gedegen kennis van de stad en omgeving. Als tachtigjarige monnik moet hij grote indruk gemaakt hebben en gezag verleend hebben aan de door hem gemaakte kaart.

Welke reiziger verlangt niet te beschikken over een plan van de stad die hij bezoekt? Het verlangen en zulke behoefte is van alle tijden, en Paulus a Milonico kwam hieraan tegemoet. En zo verscheen de kaart in drukvorm.

We mogen vermoeden dat deze kaart te bekijken was in het Franciscanenklooster, en dat ook onze pelgrim Johannes Steen die gezien heeft.

De kaart kan bekeken worden op het internet en dit tot in het kleinste detail (IB 5), en dat is meer dan de moeite waard!

Een uitvoerige en bijzonder interessante studie over deze kaart en twee die ervan zijn afgeleid werd gemaakt door Rehav Rubin (10).

De legenda

De legenda van deze kaart is leerrijk - en beslist een onmisbaar hulpmiddel voor zowel een lessenreeks over Gewijde Geschiedenis als voor een bezoek aan de stad Jeruzalem -.

Zij begint echter met een zeer belangrijke mededeling voor de gelovige pelgrim:

"Sunt indulgentiae plenariae hoc Crucis signo + in aliis indulgentiis septem annorum et totidem quadragenarum ubi habetur hoc signum **○**."

Of vrij vertaald: "volle aflaten waar het kruisteken + staat, elders aflaten van zeven jaar en tot veertig jaren in totaal waar dit teken **○** staat".

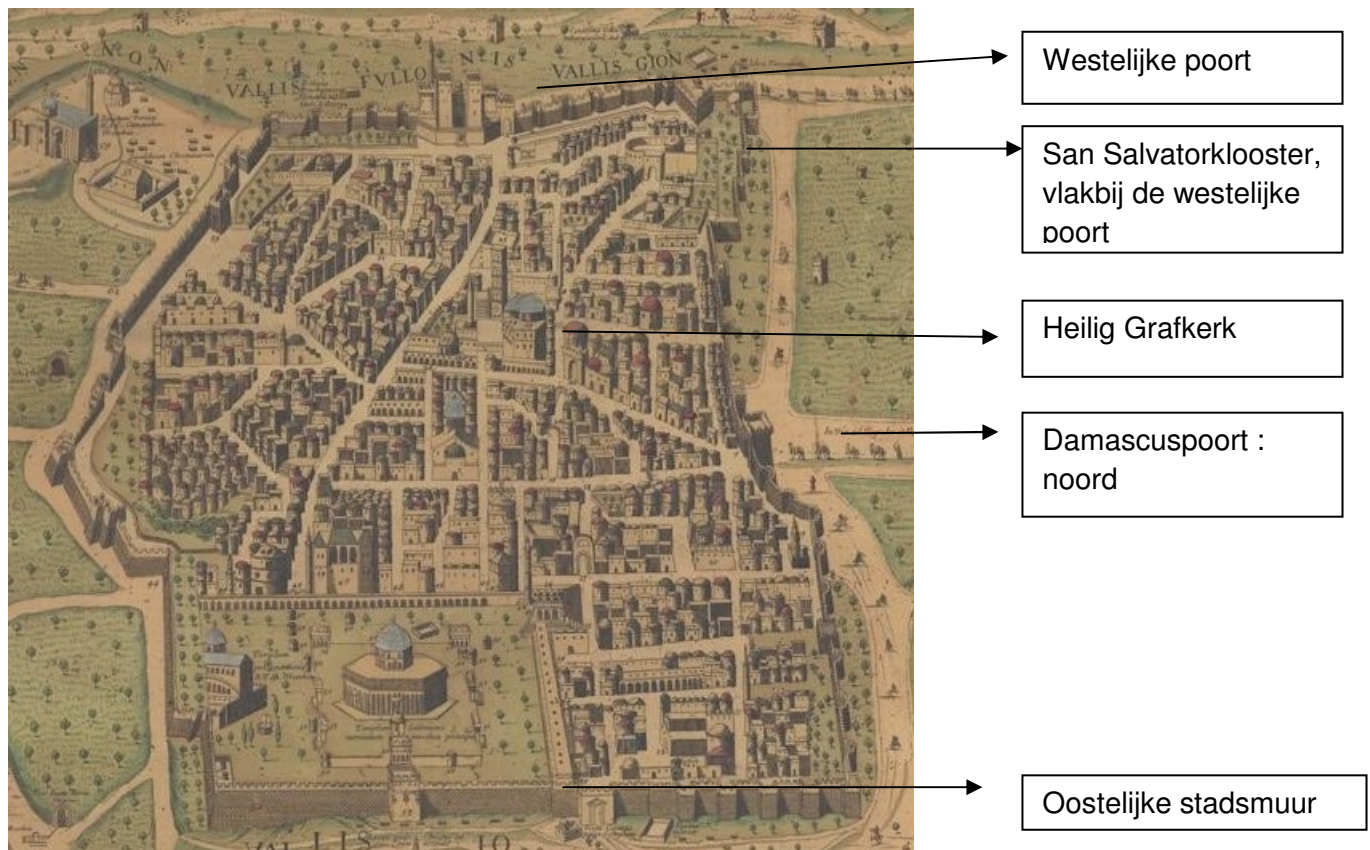
De legenda omvat 64 plaatsen elk met een nummer dat op de kaart is terug te vinden, en een aparte lijst van 17 heilige plaatsen binnen de Heilig Grafkerk.

Maar daarenboven vermeldt de kaart nog vele andere namen, plaatsen en beelden met toelichting in de omgeving buiten de muren. Links boven wordt Abel gedood door Caïn, rechtsboven staan David en Goliath tegenover elkaar. Onderaan in het midden hangt het levenloze lijk van Judas, die zich verhing aan een vijgenboom. Op de linkerkant van de kaart is de Dode Zee weergegeven, ook Zee van zout, van asfalt en van eenzaamheid genaamd; Sodoma en Ghomorra liggen daar onder het water.

Maar laten we toch een kijkje nemen op de kaart.

In de rechterbovenhoek (nr 6) staat het Sint Salvator klooster, het klooster van de franciscanen, waar Johannes Steen zeker geweest is, waar Frater Paulus a Milonico de pelgrimsbrief schreef en waar de ceremonie van de voetwassing plaats vond. (nr 6 - Conventus cum horto S. Salvatoris Fratrum Minorum, et in eo + Altare Spiritus Sancti + Altare Corporis Christi + Altare apparitionis factae divo Thomae).

Onderaan is de Tempelberg weergegeven met de omschrijving " Templum Salomonis nominatum moschea principalis".

Kaart van Jeruzalem, Paulus a Milonico, detail noordelijk stadsdeel

Rechts zowat in het midden stapt een karavaan kamelen de stad in door de Damascuspoort (nr 7 Porta civitatis vulgo Damasci).

Ongeveer in het midden staat de Heilig Grafkerk (nr 23 Cupula minor, en 24 Cupula major sanctissimi Sepulchri). Net links ervan (nr 29) is het voormalig Sint Jan de Doperklooster van de Ridders van Jeruzalem.

En binnen het allerheiligste Graf worden 17 plaatsen vereerd; " Intrinsecus sanctissimi sepulchri septendecim honorantur loca". Deze bezoeken was hét hoogtepunt van een pelgrimsreis. En merkwaardig detail: op het plan is duidelijk een minaret zichtbaar op de hoek van deze kerk...

Johannes Steen bezocht deze kerk, zoals de pelgrimsbrief uitdrukkelijk bevestigt. Dit deel van de legenda kunnen we de lezer niet onthouden:

+ Calvariae sanctissimus Mons, ibi Christus fuit crucifixus (de berg van de heiligste Lijdensweg, waar Christus werd gekruisigd)

- + Locus ubi fuit in cruce exaltatus, prope est scissura montis (de plaats waar Hij op het kruis werd opgericht, vlakbij is er de gespleten rots)
- O. Sacellum Adae, ubi jacuit ipsius caput (het schrijn van Adam, waar diens hoofd rust)
- + Petra unctionis Christi Domini (de rots waar Christus Heer gezalfd werd)
- O. Capella improperiorum Christi (kapel van de beschimping van Christus)
- + Locus inventionis Sancti Crucis (de plaats waar het Heilig Kruis werd ontdekt)
- + Sacellum S. Helenae (schrijn van Sint Helena)
- O. Capella divisionis vestimentorum Christi (kapel van de verdeling van de klederen van Christus)
- O. Capella Sancti Longini, sive tituli S.Crucis (kapel van de heilige Longinus)
- O. Carcer Christi domini (de kerker van Christusheer)
- + Columna flagellationis (de pilaar van de geseling)
- + Sacellum apparitionis Christi factae, beatae Virgine Mariae (schrijn van de verschijning van Christus aan de Heilige Maagd Maria)
- O. ubi Xps in hortulani habitu apparuit M. Magdalenae (vertaling : waar Christus gekleed als tuinman verscheen aan Maria Magdalena) [*Marie Magdalena dacht dat het de tuinman was, Hij was niet verkleed als tuinman. De levende Christus aanziet ze eerst als de tuinman (Joh 20,15)*]
- O. Sepulchra Josephi ab Arimathiae, et Nicodemi (de graven van Jozef van Arimathea, en van Nicodemus)
- + Gloriosum domini nostri Jesu Christi sepulchrum (het beroemde Graf van ons Heer Jezus Christus)
- O. ubi mulieres respiciebant contra sepulchrum (waar de vrouwen keken naar het Graf)
- O. ubi mulieres stabant a longe dum corpus Christi ungebatur (waar de vrouwen lange tijd stonden toen het lichaam van Christus werd gebalsemd)
- O. carcer Sancti Petri (de kerker van de Heilige Petrus)

En nog enige merkwaardige vermeldingen in de legenda:

- het klooster van de Gelovige Turken, Derwischen genaamd;
- de Sint Joriskerk van de Gophten, waar de arm van de martelaar en zijn ketenen worden getoond;
- het Sint Johannes de Doperklooster van de Ridders van Jeruzalem (net links van de Heilig Grafkerk);
- het paleis van de Grote Turk (nr 46, net boven de Tempelberg);
- het graf van Lazarus.

Is deze pelgrimsbrief uniek?

De tekst was zowat een standaardtekst. Meerdere pelgrims citeren in hun pelgrimsrelaas deze zelfde of zeer gelijkaardige tekst uiteraard met andere persoonsnamen (zo bvb.

Zacharias Conrad van Uffenbach in 1691, we vonden andere verwijzingen uit de jaren 1598, 1611, 1652 en 1707).

Uitgebreide opzoekingen leverden echter geen spoor op van enige andere bewaarde pelgrimsbrieven of vergelijkbare documenten. Onze pelgrimsbrief mag minstens als zeer zeldzaam beschouwd worden - mogelijk is het een unicum -, het is ongetwijfeld een "preciosum". Een object ook dat een bijzondere spirituele boodschap in zich draagt.

En tot besluit

Johannes Steen liet ons geen relaas van zijn pelgrimsreis naar het Heilig Land. We konden slechts trachten ons een beeld te vormen van de diepe belevingen van pelgrims. De pelgrimsbrief en het model van de Heilig Grafkerk zijn materiële getuigen van een spirituele zoektocht, die etappen kent, maar geen einde...

In de Goede Week van het jaar 2017, de week waarin aan de voetwassing herinnerd wordt, kon de laatste hand worden gelegd aan deze tekst.

Jef Van den Bergh

Bronvermelding

I. Primaire bronnen

- 1) **Pelgrimsattest van JOHANNES STEEN uit Leiden 26 juli 1684.** Archief van het Begijnhof Turnhout. Bewaard in het Stadsarchief Turnhout. Perkament, in vorm van vaan met tip onder, onderaan opgestempeld zegel. Afmeting : hoogte 33,5 cm, breedte 22,1 cm, zijde 28,2 hoog, schuine zijden 13,9 cm. Transcriptie : Jef Van den Bergh, oktober 2016.
- 2) **Vandenberghe Stefaan**, Het model van de heilige Grafkerk te Jeruzalem en gelijkaardige maquettes in binnen- en buitenland, Brugge, 1985 Jaarboek 1983-1984 van de Vrienden van de stedelijke Musea te Brugge. (kopie beschikbaar in het Stadsarchief Turnhout).
- 3) **O.H. Parren**, The Pilgrim in Jerusalem, Society for promoting Christian knowledge New York, The Macmillan Company 1920
- 4) **CAVALLI**, Chronologiae historico-legalis Seraphici Ordinis, Napels, 1650
- 5) **RRo. P. Laurentius COZZAE**, Chronologiae historico-legalis Seraphici ordinis fratrum minorum. Tomus Tertius continens omnia Capitula, et Congregationes Generales, Constitutiones, et Statuta Emanata ab Anno 1633 usque ad Annum 1718, Venetië 1758
- 6) **Reizen van Cornelis de Bruyn** door de vermaardste deelen van Klein Asia, de eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchio, &c., mitsgaders de voornaamste steden van Aegypten, Syrien en Palestina. R.J.G.A.A. Gaspar, 2015
http://www.dbnl.org/tekst/bruy004reiz03_01/bruy004reiz03_01_0063.php
- 7) **DEN GODVRUCHTIGHEN PELGRIM OFTE IERUSALEMSCHE REYSE**
In dry boecken bedeylt. Alles ooghelijck bemerckt bij een vergadert door den E.P. **BERNARDINUS SURIUS** Minderbroeder Recollect, eertijds COMMISSARIS van het H. Landt, ende **PRESIDENT** van 't H. Graf ons Heeren binnen Ierusalem in de jaren 1644,

45, 46 ende 47. Derden Druck, verciert met schoone Kopere Platen. Tot Brussel, bij In MOMMAERT, in de Druckerije 1661

8) **Jan Want**, Priester der Predikheerenorde in het klooster van 's Hertogenbosch bezocht het Heilig Land in 1519. http://www.dbnl.org/tekst/want002diti01_01/colofon.htm

9) **Tilia Demol**, Het verhaal van Peter De Smet, Universiteit Gent 2006-2007

10) **REHAF RUBIN**, One city, different views : A comparative study of three pilgrimage maps of Jerusalem. Journal of Historical Geography. April 2006. Hebrew University of Jerusalem.

II. Internetbronnen

IB 1 - Corpus Christianorum Bibliotheek en Kenniscentrum

<http://www.corpuschristianorum.org/authors.html>

IB 2 - Franciscan missionaries serving the Holy Land <http://www.cicts.org/>

IB 3 - De Custodia Terae Sanctae <http://custodia.org>

IB 4- Tabula Geographica Totius Seraphici Ordinis FF. Minorum

https://books.google.be/books/about/Tabula_geographica_totius_Seraphici_ordi.html?id=68cDAAAACAAJ&redir_esc=y

IB 5 - VERA DELINEATIO HODIERNI SITUS ALMAE CIVITATIS IERUSALEM CUM OMNIBUS VIIS ET EXTRA MUROS ADIACENTIBUS Delineavit Reverendus Pater Paulus a Milonico minorita Hierosolimitanus octogenarius. 1687.

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53119672z>